

A SZUBJEKTÍV ÉRTÉKELMÉLET ÉS A POLGÁRI VILÁGREND.

Korunk többek között azt a kiváltságot követeli magának, hogy a felvilágosodás és az előítéletek lerombolásának a kora. Nagy hangon halljuk ezt hirdetni mindenfelé. Pedig még ma is nemcsak az embereknél, hanem még a pusztán az igazság kiderítését célzó elméleteknél is azok szülői iránt érdeklődünk, ezek politikai álláspontját kutatjuk és ahhoz képest, hogy ez a miénkkel egyezik-e vagy nem, szimpatizálunk az elméletekkel vagy küzdünk ellenük. Ez kétségkívül nem mindenkinek az álláspontja és inkább csak igen forró vérmérséklettel bíró vagy igen alaposan számító egyéneknél találjuk meg az elfogultság ily nagy mértékét. Mégis kétségtelen, hogy még ma is többé-kevésbé legalább is nem *csak* belső tartalmuk alapján ítéljük meg az egyes elméleteket, hanem ítéletünkre szülőik, megalapítóik politikai hitvallása is többnyire igen nagy befolyással van.

Amaz elméletek közé, melyek szülőik politikai hitvallása miatt egyik-másik igazságtalanságot voltak kénytelenek elszenvetni, tartozik kétségkívül a szubjektív értékelmélet is. Megalapítóai a polgári világrend támaszai köréből valók és a polgári közgazdaságtan oszlopai közé tartoznak, sőt az elmélet legjelesebb képviselője a polgári állam elsőrangú tisztviselői sorában állt jó ideig. És ha túlzás is volna az ellenszenvet, melyet a szocialista közgazdaságtan eme par excellence polgári közgazdaságtani termékkel szemben érzett, egyedül ennek rovására írni, mégis kétségtelen, hogy a polgári származás sokat ártott az elméletnek azok táborában, a kik a dolgok mai rendjével

nincsenek megelégedve, mert az új értékelméletben általában a polgári világrend főtámaszát szokták látni.

Az azonban, vajjon tényleg jogos-e eme felfogás, alapos vizsgálat tárgyát még nem képezte. A »Huszedik Század« múlt évi decemberi számában Cornélissen művének¹ ismertetése alkalomával már kifejeztem ama kételyemet, vajjon a szubjektív értékelmélet tételei, melyeknek megtámadását Cornélissen mint anarchista író kötelességének tartja, valóban a polgári világrendet igazolják e az azokból folyó következtetések által? Az akkor tett ígéretet kívánom beváltani, midőn most e kérdésre igyekszem megfelelni.

Kiindulási pontul a szubjektív értékelmélet ama tétele kínálkozik, melynek értelmében a földnek és a tőkének az értéke ép úgy a dolog lényegében fekszik, mint a munka és a munkatermékeké, és a föld és a tőke ép ezért minden társadalmi rend mellett egyenlőkép értékkel fognak bírni. Azok értéküktől e tan szerint semmiféle intézkedéssel meg nem foszthatók, mert addig, még csak korlátolt mennyiségben állnak rendelkezésre és termékeiknek hasznát vehetjük, minden egységüktől haszon függ, melyről elveszésük, vagy elpazarlásuk esetén le kell mondanunk. Az új értékelmélet eme felfogása azután annak a bebizonyításánál szokott alapul szolgálni, hogy nemcsak a munkajövedelem jogosult, hanem a tőkekamat és a földjáraadék is. Hisz — úgy szoktak okoskodni — ha a tőke és a föld nem mint munkatermékek, tehát nem azért bírnak értékkel, mert előállításuk, használhatóvá tételük munkába került, akkor ezek ép oly joggal szolgálhatnak jövedelem alapjául, mint a munka. Ha a tőkének és földnek ugyanazon alapon tulajdonítunk értéket, mint a munkának és így a termék értékének növeléséhez ép úgy hozzájárulnak, mint a munka, akkor e két termelési tényező — a tőke és a föld — ép oly joggal tarthat igényt a termelésnél való közreműködésért egyenértékre, mint a munka, vagyis a tőkekamat és a földjáraadék ép oly jogosult jövedelmi ágak, mint a munkabér. Így hangzik az az okoskodás, melyet a szubjektív értékelmélet ama tételére szoktak építeni, hogy a tőke és a föld ugyanúgy a dolog természeténél fogva bírnak értékkel, mint a munka és nem csak annyiban, a mennyiben bennük munka foglaltatik.

A jelzett gondolatmenet az, melyet a polgári közgazda-

¹ La théorie de la valeur.

ságtan leggyakrabban vesz igénybe, hogy a ma uralkodó gazdasági rendet, főképp pedig annak jövedelemeloszlási folyamatait igazolja és a munkanélküli jövedelem jogosultságát bebizonyítsa. Épp azért már egészen megszokták e gondolatmenetet a szubjektív értékelmélettől elválaszthatatlannak tekinteni.

Pedig, hogy ez az okoskodás hiányos, úgy hiszem, még a gyakorlatlan szem is észreveszi, sőt talán még inkább, mint annak a tekintete, kinek érzéke a polgári közgazdaságtannak fennállása óta a tőkekamat és földjáraadék igazolására tett kísérletei tanulmányozása folyamán e kérdés tekintetében némileg el kellett, hogy tompuljon. Az okoskodásból ugyanis kétségkívül hiányzik egy láncszem. Nevezetesen az új értékelmélet tétele a termelési tényezőkről, tehát dolgokról és nem egyénekről szól; az azoknak minden társadalmi rend mellett tulajdonítandó jelentőséget emeli ki; de vajjon milyen jognál fogva személyesíti meg egyszerre a dologi termelési tényezőket a fenti okoskodás, midőn az azoknak minden gazdasági rend mellett jutó jelentőségéből arra következtet, hogy tehát a mögöttük álló gazdasági alanyok, a tőkés és a földbirtokos jogosan tarthatnak igényt tőkekamatra és földjáraadékra? Erre azt szokták felelni, hogy az okoskodásból nem hiányzik semmi, mert hiszen a tőkés és földbirtokos csak akkor bocsátják a kezükben levő termelési tényezőket, a tőkét és a földet a termelés céljaira rendelkezésre, ha megfelelő egyenértékben részesülnek és így a termelési tényezők és a mögöttük álló gazdasági alanyok egymástól elválaszthatlanok a jövedelemeloszlás szempontjából. De vajjon épp olyan megrendíthetetlen tétele a közgazdaságtannak az, hogy a tőkének és a földnek mindig egyéni tulajdonban kell lennie, mint az, hogy a tőkének, földnek és munkának mindig és minden körülmények között értékkel kell bírniuk? Úgy hiszem, hogy a fenti gondolatmenet legszélsőbb képviselői sem fogják ezt állítani merni, mert hiszen a tények rájuk cáfolnak. Ha ugyanis egyrészt oly gazdasági élet, melyben a föld és a tőke — (természetesen feltéve, hogy azok csak korlátolt mennyiségben állnak rendelkezésre) — nem bírnak értékkel, nem létezik, úgy másrészt tudjuk, hogy oly gazdasági élet, melyben a föld és tőke nincsenek egyéni tulajdonban, tényleg létezik. Így tehát az, hogy a tőkés és földbirtokos csak akkor bocsátják rendelkezésre a birtokukban levő termelési tényezőket, ha megfelelő egyenértékben részesülnek átengedésükért, semmiképp sem tekinthető a fenti okoskodásba

illő láncszemek, mert egyáltalában nem állja ki a bírálatot, hiszen a közület tagjainak többsége kikényszerítheti azt, hogy a tőkét és földet azok birtokosai a termelés céljaira rendelkezésre bocsássák. Ép ezért a termelési tényezők — a munka kivételével — a mögöttük álló gazdasági alanyoktól elválaszthatók, miért is azok megszemélyesítése, mint a hogy a fenti okoskodás folyamán történik, nem bír jogosultsággal.

Bár csak mellékesen érinti e kérdést legújabb munkájában Tugan Baranowsky, kinek felfogásával más kérdésekben általában nem értek egyet, egészen helyesen fejezte ki következő szavaiban erre az okoskodásra nézve a dolog lényegét, mondván; »A föld és a tőke a termelésnél természetesen ép oly nélkülözhetlen, mint a munka. Ez azonban nem áll a földbirtokról és a tőkéről: a munkások kezében is megtartaná a föld és a tőke termékenységét.«¹ A gazdasági életnek a szubjektív értékelmélet által felfedezett törvényszerűségeiből, nevezetesen abból, hogy mind három termelési tényező minden gazdasági rend mellett értékkel fog bírni, tehát épenséggel nem következik az, amit a polgári közgazdaságtan következtet belőle, t. i., az, hogy ezért a tőkekamat és földjára mint *egyéni* jövedelem jogosultak. A felfedezett törvényszerűségből csak az folyik, hogy e jövedelmek mindig létezni fognak, e jövedelmek alanyaira nézve azonban szükségszerűséggel semmi sem következik a szubjektív értékelméletből. Tőkekamat és földjára minden alany birtokában keletkezni fognak és minden alanytakarékoskodni kell a föld használatában és a tőke alkalmazásában ép úgy, mint a munkával. Ez az egyetlen következmény, mely szükségkép folyik a szubjektív értékelméletből. Minthogy azonban, a mint Tugan Baranowsky helyesen jegyezte meg, a munkásoknak, vagy a mint hozzátehetjük, a társadalomnak a kezében is megtartaná a tőke és a föld termékenységét, sőt mint a szocialista írók kimutatták, ez így még tekintélyesen fokozható volna és a tőkével és földdel való takarékoskodás még nagyobb lehetne, ha már a szubjektív értékelméletből azokra az alanyokra nézve következtetni akarunk, a kik leginkább képesek a kifejtett törvényszerűségnek megfelelően kezelni a tőkét és a földet, akkor csak arra az eredményre juthatunk, hogy úgy a tőke, mint a föld az összesség birtokában még inkább a gazdasági élet törvényszerűségeinek megfelelően volna kezelhető, mint a

¹ Theoretische Grundlagen des Marxismus. 191. old.

tőkés és földbirtokos kezében, mert ezt nagyobb célok elérésében nem gátolja a kicsinyes érdek, rövidlátás stb.

A szubjektív értékelmélet ama tétele tehát, hogy a föld és tőke ép úgy a gazdasági törvények kényszerűségénél fogva bírnak értékkel és ép úgy többletérték forrásai, mint a munka, épenséggel nem zárja ki a szocializmus által kifejtett ama tétel érvényesítését, hogy a munka és tőke valamint földbirtok között a személyi és dologi minőségből folyó különbség szigorúan megteendő és hogy így csakis a munka alapján élvezett jövedelem jogosult. Annak a kérdésnek súlypontja ugyanis, hogy a tőke és föld is lehetnek-e *egyéni* jövedelem forrásai, nem ott van, hogy azok többletérték forrásának tekinthetők-e vagy nem: ez a kérdés megoldására nézve közömbös, a punctum saliens a munka személyi és a tőke és föld dologi jellegének megkülönböztetésében van: a munka az egyénektől elválaszthatatlan, a tőke és föld ellenben nem az. A munka minden társadalmi és gazdasági rend mellett a dolog természeténél fogva az egyén fárasztásával, szabadságának a korlátozásával jár együtt, míg a tőke és a föld használata csak magántulajdon mellett jár együtt az egyén rendelkezési szabadságának, t. i. a tőkétől és földtől függő haszon élvezetének korlátozásával; az egyéni föld- és tőketulajdon megszűnése esetén a földnek és tőkének termelésre fordítása többé nem vonná maga után az egyén szabadságának a korlátozását, a munka végzése ellenben mindig avval jár.

A szubjektív értékelmélet a munka személyi és a tőke és föld dologi természete között nem homályosítja el a különbséget, midőn azt tanítja, hogy a munkának is azért tulajdonítunk értéket, a miért a földnek és tőkének, t. i. azért, mert csak korlátolt mennyiségben van és a munka minden egységtől haszon függ. Ezzel csak azt állítja, hogy a jelentőség szempontjából, melyet a gazdasági életben, a szükséglet kielégítési folyamatban tulajdonítunk a munkának, az a tőkével és földdel egyenlő törvények alatt áll. Abból azonban, hogy a munkának is azért tulajdonítunk jelentőséget, mert minden egységtől egy-egy haszon függ, még épenséggel nem következik, hogy ezzel a munka gazdasági természete minden vonatkozásban ki van merítve, és hogy a munka *csak* ily minőségben és természetével szerepel a gazdasági életben. Habár a munka gazdasági számításainkban annak alapján és annak mértéke szerint játszik szerepet, hogy egy-egy mennyiségétől milyen élvezet

függ, azért kétségkívül a gazdasági és társadalmi élet egyéb vonatkozásaiban többi tulajdonságainál fogva is érvényesülhet. Ha meggondoljuk, vajjon egy bizonyos munkamennyiséget alkalmazzunk-e vagy nem valamely termelési folyamatban, akkor azt fogjuk nézni, vajjon az avval elérhető haszon nem nagyobb-e egy más termelési ágban. De vajjon az, hogy eme vonatkozásában a munkát a tőkével egyenlő szempontok szerint ítéljük meg, kizárja e azt, hogy akkor, midőn arról van szó, képezheti-e a tőke ép úgy, mint a munka jogosan és célszerűen *egyéni* jövedelem alapját, ugyanazon elv szerint kell-e e kérdést eldöntenünk? Kétségkívül nem. Egész más irányú e kérdés, mely minthogy előbb dologi, most pedig személyi kérdésről volt szó, az előbbivel nem is függ össze. Itt nyilván a tőke és munka dologi és személyi természete különböző elbírálást követel.

Röviden összefoglalva az eddigieket: *a szubjektív értékelmélet egyik alaptétele azt mondja, hogy a föld és a tőke ép oly alapon képezik az érték elemét és ép úgy minden gazdasági rend mellett gazdasági javak lesznek, mint a munka. Egészért téves és jogtalan azonban a polgári közgazdaságtannak az eme tételre alapított ama következtetése, hogy a föld és a tőke ép ezért jogosan képezhetik egyéni jövedelem forrását.* A mint láttuk, ez utóbbi tétel a praemisszából éppenséggel nem folyik szükségképen, sőt bizonyos értelemben csakis az eredeti tétel félremagyarázásával egyenlő, mert a tőke és a föld értékes jószág minősége a társadalmi föld- és tőketulajdon mellett még inkább érvényesülhet.

A szubjektív értékelmélet fenti tételéből azonban a most kifejtett negatív tényen kívül, hogy t. i. a tétel a tulajdonból származó jövedelem célszerű és jogosult voltára nézve nem prejudikál, hanem csak annak létét tartja szükségképinek, még pozitív következmények is folynak, melyek a szocialista értékelmélet idevonatkozó következtetéseit horderőben még messze túlszárnyalják. Marx ugyanis többletmunkáról szól, melyet a tőkés a munkástól elvon. Nézzük azonban, hogyan módosul a munkások kizsákmányolására vonatkozó tan a szubjektív értékelmélet szempontjából nézve.

A munka egyedüli termelékenységének a tana el van ejtve; helyébe az összes termelési tényezők saját értékkel bírásának és értékforrás minőségének tana lépett. Nemcsak a munka forrása többletértéknek, hanem a tőke és a föld is. A tőke és

a föld az értéket tekintve ép oly jelentőségű és természetű termelési tényezők, mint a munka, tehát ép úgy többletérték forrásai. A vállalkozó tehát vállalatában nemcsak a munka felhasználásával fokozza az értéket, hanem az összes termelési tényezőket, tehát a nyersanyagokban, természeti erőkből stb. rejlő kincseket is maga számára aknázza ki és azoktól megfosztja az emberi szempontból a termelést véghezvivő munkást, így tehát nemcsak a munkánál károsítja meg az új tan helyesen felfogott elvei szerint a munkásokat, hanem a természeti erők és anyagok — föld és tőke — alkalmazásánál is, a mennyiben ezeknek az értéknövekedését is elvonja azoktól, kik a termelést végezték. Vagyis a munkások nemcsak a többletmunka elvonásával rövidülnek meg, hanem az által is, hogy a föld és a tőke termelékenységének az eredményében sem részesednek, holott az ő munkálkodásuk alatt keletkezik ez az értéknövekedés is. Ha a föld és a tőke nem volna egyéni tulajdonban, akkor úgy a föld, mint a tőke értéknövekedése a munkáéval együtt az egész társadalmat gazdagítaná és abban mindenki részesednék; ma azonban ez nincs így. Más szóval a kapitalista termelés jellemvonását a szubjektív értékelmélet következetesen keresztülvive nem csupán a munka értéknövekedésének a munkástól való elvonásában, hanem *az összes termelési tényezők után beállt értéknövekedés elvonásában látja*, a mennyiben a vállalkozó a munka értéknövekedésén kívül még a tőke és a föld értéknövekedését is magának tartja és ezzel az összességet megrövidíti. Vagyis, a mint Cornélissen írja, a tőkés még akkor is nyerne, ha munkaértékükön alul adná el a javakat.

A szubjektív értékelmélet egyéb tételei még élesebben előtérbe állítják a munkásnak a mai gazdasági rend következtében való kizsákmányoltatását. Térjünk már most át ezekre.

Vizsgáljuk első sorban a szubjektív értékelméletnek a jövedelemeloszlásra vonatkozó tanait közelebbről. A szubjektív értékelmélet a termelés egész új fogalmából indul ki, annak lényegét abban látva, hogy közvetlen használatra nem alkalmas, tehát szükségletkielégítésünket tekintve jövődöbeli javak a termelés folyama és az idő folyása következtében fogyasztásra alkalmassá, vagyis jelenlegi javakká érnek. Az értéknövekedés alapját és mértékét annak a megfigyelésnek az alapján, hogy a hosszabb termelési folyamatok rendszeren jövedelmezőbbek is, a szubjektív értékelmélet a termelési tényezők egymásra hatása

mellett az idő folyásában látja. Épen ez a körülmény azonban arra az eredményre vezet, hogy a termelés szempontjából különös jelentőséget kell tulajdonítani a jelenlegi, azaz a fogyasztásra jelenlegi alakjukban már alkalmas javaknak is, nemcsak a gépeknek és egyéb termelési eszközöknek. Kétségtelen ugyanis, hogy hosszabb és eredményesebb termelési folyamatot csakis az tehet lehetővé, ha a társadalom a jelenlegi javak oly mennyiségével rendelkezik, mely a termelés hosszú folyamata alatti megélhetéshez szükséges.

Ha a termelés teljesen társadalmi alapon történék, akkor az, hogy az egyes egyének jelenlegi vagy jövődöbeli javakkal járulnak-e a termelés folyamatához, rájuk nézve közömbös volna. A jövődöbeli javaknak jelenlegiekké érése az összesség kezében történék és ez a neki legmegfelelőbbnek látszó módon oszthatná meg a javakat egyes tagjai között, és így az, hogy ki járul jelenlegi és ki jövődöbeli javakkal a termeléshez, nem képezhetné a jövedelemeloszlás alapját.

A magántulajdonra alapított gazdasági szervezet mellett azonban, mely az egyéni magángazdaságok egymásmellettjét tünteti fel, a dolog egész máskép áll. Itt az, hogy ki mivel, jelenlegi, vagy jövődöbeli jószággal járul-e a termelés folyamatához, igen fontos szerepet játszik, mert *ez lesz a jövedelemeloszlás egyik legfontosabb alapja*. A magángazdasági szervezet mellett ugyanis a termeléshez és a termelés folyamata alatt való megélhetéshez szükséges javak a legkülönbözőbb egyének tulajdonában szét vannak szórva. Azokat a termelés céljára egyesíteni kell. Ez a szerep jut a vállalkozónak, kinek emez a termelés középpontjában álló szerepét még kevés elmélet ismerte fel oly következmény teljesnek, mint a szubjektív értékelmélet. A vállalkozó eme központi helyzetének a legfőbb következménye ugyanis, mint az új értékelmélet kifejtette, hogy a jövődöbeli javaknak jelenlegiekké érése az ő kezében történik. Az ő magángazdasága kebelében megy véghez a termelés; ő maga egyesíti a szükséges elemeket és az ő kezében keletkező értéknövekedésnek természetesen oly nagy hányadát tartja meg magának, a milyent csak lehet. A munkás és a munka okozta értéknövekedés közti közvetlen kapcsolat épen a vállalkozónak a kapitalista termelésben elfoglalt központi állása folytán elvész, míg a vállalkozó mindhárom termelési tényező értéknövekedésének birtokába jut és ebből a munkásnak csak annyit enged át, a mennyi ahhoz szükséges, hogy közreműködését a termelésnél

biztosítsa. E tekintetben pedig a viszonyok a vállalkozónak a kapitalista termelés mellett — a mint még a szubjektív értékelmélet polgári képviselői is elismerik — nagyon kedveznek. A vállalkozó jelenlegi javak, tőke birtokában van és a jövőbeli javakat, nevezetesen munkáskezeket keres és kíván vásárolni, hogy azután ez elemeket a termelés céljára egyesítse. A termelés folyamata körül tehát csere fejlődik ki a jövőbeli és jelenlegi javak tulajdonosai között. A vállalkozó jelenlegi javakért, munkabérért, melynek fizetése által a munkás megélhetését lehetővé teszi, jövőbeli javakat, munkáskezeket vásárol. Így azután a jövedelemeloszlás folyamata — a mennyiben a termelés körül csoportosul — voltaképp cserefolyamatként jelentkezik és a feleknek a helyzete e cserénél attól függ, hogy jelenlegi vagy jövőbeli javakat hoznak-e piacra, mert ezeknek az értéke a szubjektív értékelmélet szerint igen eltérő. A jelenlegi javak ugyanis aránylag kisebb mennyiségben vannak képviselve a piacon; a rájuk vonatkozó kereslet igen nagy, mert az egész társadalom ezekből él és aránylag kevés kézben vannak összpontosítva úgy, hogy tulajdonosaiknak aránylag könnyű a kínálat szabályozását keresztülvinni; emez okoskodásnál fogva a jelenlegi javak értéke magas és tulajdonosaik helyzete a piacon kedvező. Ellenkezőleg áll a dolog a jövőbeli javakat, nevezetesen a munkát kínálóknál. Az emberi munka oly jószág, melylyel voltaképp minden egészséges ember, még ha nem tanult is mesterséget, sőt még a nem ép testű ember is bizonyos fokig, kisebb-nagyobb mértékben rendelkezik, kínálata tehát rendkívül nyúlós és igen nagy mérveket ölthet a szerint, a mint többen vagy kevesebben vannak munkájuknak a piacra vitelére kényszerítve. Már csak a kínálat nagy tömege is hátrányossá teszi a munkások helyzetét a piacon. Ehhez járul azonban még az is, hogy a munkás arra, hogy munkáját meg is vegyék, feltétlenül rá van utalva; a megélhetéshez ugyanis jelenlegi javak szükségesek, melyeknek a birtokában nincs a munkás, hanem csak a tőkés. Így azután a piacon a jelenlegi javak aránylag kis kínálatával szemben áll a jövőbeli javaknak, nevezetesen a munkáskezeknek a rendkívül nagy és intenzív kínálata, minek a következménye csak az lehet, hogy a jövőbeli javak értéke és ára rendkívül alacsonyan áll a piacon, míg a jelenlegieké magas. Más szóval a tőkés a munkaerőt a lehető legalacsonyabb árakon vásárolja a piacon neki jutó rendkívül kedvező helyzetnél fogva, míg a munkás

munkáját olcsón, gyakran, hol a piac különös kedvezőtlenül alakul, csak épen annyiért kénytelen eladni, hogy a tőkés az ő tulajdonában levő jelenlegi javakból a termelés ideje alatt megélhetését biztosítsa.

Álljunk meg egy pillanatra. Nem a legmesszebbmenő kizsákmányolási elmélet jellegét ölti e a szubjektív értékelméleten alapuló jövedelemeloszlási tan, melyet egyébként a polgári közgazdaságtan is — persze a súlyos következmények levonása nélkül — nagyjában a vázolt alakban hirdet? Mi a különbség a között az elmélet között, mely abban látja a jövedelemeloszlás fő vonását, hogy a vállalkozó a munkásnak munkája értékének csak csekély részét fizeti ki, a többit pedig profitként zsebében tartja, és ama tan között, mely szerint a vállalkozó a piacon a lehető legkedvezőbb helyzetben lévén, a lehető legolcsóbban vásárolja a szükséges munkát, mely jövőbeli minőségénél fogva mindig csak sokkal kisebb értékkel és árral bírhat, mint a belőle előállítható kész javak? Nyilván a társadalmi és gazdasági rend bírálatára vonatkozólag e két felfogás közt alig van különbség. Mindkettő kizsákmányolót lát a vállalkozóban; csakhogy különböző alapokon. Az egyik annál fogva tartja a vállalkozót kizsákmányolónak, hogy nem fizeti ki a munka egész árát, a másik pedig azért, mert a munkát olcsón vásárolja és a termelés egész nyereségét magának tartja. Sőt a második, a szubjektív értékelmélet még határozottabb alakban állítja elénk a kizsákmányolás tényét, a mennyiben bebizonyítja, hogy *mindaddig, míg a kapitalista termelés magángazdasági alapon fennáll, míg vállalkozó van, a munkásnak mindig kevesebbet kell kapnia, mert tényleg kisebb értékű jószág birtokában van.* A szubjektív értékelmélet eme tételében már az is befigyeltatik, hogy csakis a mai termelési rendszer megváltoztatása szüntetheti meg ezt a helyzetet, mert míg a magánvállalkozó áll a termelés középpontjában, míg ő jelenlegi javak birtokában van és ezekért a munkás jövőbeli javait vásárolja, mindig meg fog rövidülni a munkás. Tehát csakis a termelésnek az összesség kezébe adása segíthet a helyzeten.

A polgári közgazdaságtan természetesen az előadott magyarázattól folyó súlyos következtetéseket nem hajlandó levonni, mert különben hiszen nem is lehetne »polgári« közgazdaságtan és az érdemeit most magasztaló közönség tetszése helyett annak tiltakozásával találkozónék. Böhm Bawerk, kit a fenti gondolatmenet felállításában az oroszlanrész illet meg, arra való utalással

igyekszik az elméletéből folyó súlyos következményeket elhárítani hogy ha a jelenlegi javak tulajdonosai, a vagyonosok csak kis számban vannak is, mégis a jelenlegi javak nagy mennyiségével rendelkeznek, melyet azután a piacon el kell helyez - niök, a miért nézete szerint versenyük eredménye az, hogy a vagyontalanok kizsákmányolásában nem mehetnek messze. Hogy mennyire téves Böhm Bawerk eme felfogása, úgy hiszem, nem kell sokat bizonyítani, midőn tudjuk, hogy a vagyonos elemek versenye mily kevésbé hasonlítható a legsanyarúbb megélhetésért küzdő munkások versenyéhez.

Míg Marx értékelmélete csupán a munkásnak a termelés folyamata körül csoportosuló kizsákmányolásáról tud, addig a szubjektív értékelmélet a kizsákmányolásnak még sokkal nagyobb terét fedi fel szemeink előtt. A szubjektív értékelmélet ugyanis kimutatta, hogy a jövedelemeloszlásnak csak csekély területe az, melyet eddig annak kizárólagos területének szoktak tekinteni, t. i. a termelés. A szubjektív értékelmélet rámutatott arra, hogy az összes cserejelenségek lényegesen befolyásolják a jövedelemeloszlást. A csere lényegében fekszik ugyanis, hogy a felek azzal anyagi helyzetüket javítják. Ha különböző vagyoni viszonyok közt levő felek cserélnek, az arány, melyben a csere anyagi helyzetüket befolyásolja, vagyis — észszerű cserét feltételezve (ha nincs egyik félnek a kijátszásáról szó) — javítja, különböző. Addig, míg nincs verseny, az ár a két fél értékbecslésének határa között állapodik meg; a vagyonosabb fél részéről cserébe adandó javakat alacsonyan becsüli épen azért mert belőlük nagyobb készlettel rendelkezik, a megszerezni kívánt jószágot pedig magasra, mert a cserébe adandó jószág kevésbé becsülése azt hozza magával, hogy nagyobb mennyiséget hajlandó abból feláldozni. A szegényebb fél magasra becsüli az eladni szándékozott és a venni kívánt jószágot egyaránt. A szubjektív értékelmélet törvényeinek megfelelően a két fél értékbecslése között megállapodó ár ennél fogva szegényebb félre nézve előnyös lesz; épen a vagyonos fél gazdagságánál fogva sokat fog kapni árujáért és viszonylag is többet nyer a vagyonos félnél, mert a megszerzett jószág az ő gazdaságában, mely egyáltalában csak kevés jószággal rendelkezik, fontosabb szerepet játszik, mint a gazdag nagy jószágkészleteiben az újonnan megszerzett jószág.

A szubjektív értékelmélet azonban a mai gazdasági viszonyok közt hasonlíthatatlanul fontosabb esetet, a kölcsönös verseny

esetét is igyekezett megvilágítani, és az idevágó következtetések, épen mert a szabad versenyre alapított és ma uralkodó gazdasági rendszer feltételeiből indulnak ki, rendkívüli fontosságot nyernek. A szabad verseny hatása alatt ugyanis mindenekelőtt *egységes ár* keletkezik a piacon, mely a cserének a felek gazdasági helyzetére gyakorolt hatását lényegesen módosítja. Most már ugyanis nem a két cserélő fél értékbecslése, hanem a piacon megjelenő összes egyének értékbecslése irányítja az árat és mindenki ehhez igazodik. Ez által elvész a gazdaságilag gyengébb félnek az izolált cserénél jutó előnye. A gazdag ugyanis most már, dacára annak, hogy alacsonyra becsüli a cserébe adandó jószágot, a pénzt, épen az egységes ár alakulásánál fogva nem fog semmivel sem többet fizetni az árúért, mint a nálánál jóval szegényebb vevőtársa: a kenyeret, a lisztet, a húst stb. a gazdag, ki egyébként tíz, húszszoros árat is szívesen fizetne érte, nem vásárolja drágábban, mint a szegény, sőt, mint látni fogjuk, rendszeren még olcsóbban, mert nagyban tud vásárolni. Az egységes áralakulás a gazdagot akkor is nagy előnyben részesíti, ha mint eladó lép fel. A nagy gyáros, ki olcsóbban adhatná az árút, mint a szegényebb és nehezebb anyagi viszonyokkal küzdő termelők, ettől őrizkedni fog, mert hiszen a közönség a piacon, hol minden egynemű áru ára egyenlő, ép úgy megfizeti neki a piaci árat, mint a szegény kézművesnek. Pedig a vagyonosabb termelő a termelésnél nagyobb tőkénél fogva jelentékeny előnyben van.

Ha az egyes csereügyleteket tekintve a szegényebb fél gazdasági helyzete viszonylag épen a szerzett javaknak szűk vagyoni körülményeinél fogva való magasra becsülésének következtében javul is, a csereügyleteknek nagyobb tömegét tekintve ez sem áll. A gazdagot ugyanis vagyoni körülményei rendkívül előnyös helyzetbe juttatják. Akkor cserélhet, midőn a legjobb alkalmat látja, mert hiszen neki nem sürgős a csere; ő várhat, míg a vagyontalan, ha valamire szüksége van, azt épen a szükség égetőbb voltánál fogva kénytelen haladék nélkül beszerezni. A vagyonos ember azt is megválaszthatja jól, hogy hol vásároljon; a szegény erre nézve is hátrányban van, mert kénytelen a legközelebb fekvő alkalmat felhasználni sem pénzzel, sem idővel nem rendelkezvén a legjobb piacok felkeresésére, melyek kiválasztására többnyire úgysis képtelenné teszi az alacsonyabb intelligenciája. De már magában az a tény, hogy a gazdag a rendelkezésére álló javak nagy mennyiségénél fogva

gyakran cserélhet, míg a szegénynek erre csak ritkán van alkalmja igen lényegesen a vagyonosok javára billenti a mérleget, mert hiszen minden csere a gazdasági helyzet javítására történvén, a gazdag többször javíthat helyzetén. Természetesen, ha az egyik fél gazdasági helyzete javul, az a másik helyzetének viszonylagos rosszabbodásával egyenlő.

A szubjektív értékelmélet tételelem alapuló előadott gondolatsor megfontolása arra az eredményre vezet, hogy a mai gazdasági rendszer mellett a csereügyletek összességének a jövedelemeloszlásra gyakorolt hatása a vagyoni különbségek kiélesítésében nyilvánul; *a felsorolt körülményeknél fogva a csere mai feltételei, vagyis az individuális gazdaság és a szabad verseny mellett a javaknak egyre inkább a vagyonosok kezében való tömörüléséhez vezet.* Az individuális és a szabad versenyre alapított gazdasági rendszer tehát az abban végbemenő csereügyletek folytán a javaknak kevés kézben való összpontosulását, tehát a legegészségtelenebb vagyonszétosztást idézi elő.

Íme látjuk, hogy a szubjektív értékelmélet nemcsak a termelés folyamata köré csoportosuló jelenségekre nézve állapítja meg a kizsákmányolás tényét, hanem azt a csereügyletek hatásainak fenti elemzésével a gazdasági élet egész terére, a forgalom és fogyasztás jelenségeire is kiterjesztve, *úgyszólván egy második kizsákmányolási elméletet állít fel a termelés jelenségein kívül álló gazdasági tüneményekre vonatkozólag is.* A munkás nem csak akkor van a szubjektív értékelmélet szerint hátrányban, ha mint munkát kínáló fél a piacon megjelenik és a jelenlegi javakkal bőven ellátott vállalkozóval mint munkát kereső áll szemben, ki kényszerhelyzetét kihasználva olcsón jut munkájához, *hanem voltakép mindig.* Akár mint önálló kisiparos, akár mint kisbirtokos, akár pedig mint fogyasztó, mindig hátrányban van és ki van szolgáltatva a javakkal bőven ellátott vagyonos osztálynak, mely gazdasági helyzetét ethikai színvonalának alacsony voltánál fogva a nagy gazdasági küzdelemben, az igények folytonos fokozása következtében kíméletlenül kihasználja. *Az egész mai gazdasági rend tehát a szubjektív értékelméletből folyó következtetések világa mellett a legmesszebbmenő kizsákmányolás jellegét éli és bár a vagyontalanoknak termelői minőségükben való kizsákmányoltatása igen jelentékeny, ennél azokat, ha mint fogyasztók lépnek fel, a vagyonosak talán még fokozottabb mértékben zsákmányolják ki.*

Természetesen a két jelenség a legszorosabb összefüggésben van. A termelői minőségben való kizsákmányoltatás képezi

mintegy a továbbinak az alapját, inert a munkának a legalacsonyabb áron való megvétele fosztja meg a munkást az emberhez méltóan való megélhetéshez szükséges javak birtokától. Ez sodorja őt azután oly szükséghelyzetbe, melynek a következménye, a mint láttuk, a minden cserónéi való kizsákmányoltatása; hiszen azért kénytelen minden feltétel mellett cserélni. De azt is láttuk, hogy magában a cserében is rejlenek, hogy úgy mondjuk inhaerens kizsákmányolási elemek az áralakulás törvényeinél fogva.

Az áralakulás törvényei ugyanis, a hogy azokat a szubjektív értékelmélet felfogja, már magukban bírják a gyengébb fél kizsákmányolásának a csiráját. A szubjektív értékelmélet ártörvénye szerint az ár végső sorban a vevők szubjektív értékbecslésén alapul. Mit jelent ez közönséges nyelven szólva? Azt, hogy az a fontosság dönti el végső sorban a javaknak az árát, melyet azoknak a vásárolni kívánók tulajdonítanak. Már most kétségtelen, hogy a felek gazdasági helyzetéhez képest igen különböző ez a fontosság. Míg a gazdag, ki földi javakkal bőven el van látva, igen kevésre becsült egy-egy darab kenyeret, húst, egy ruhadarabot stb., addig mindezek a legnagyobb szükségben napról-napra tengődő vagyontalanok tömege számára rendkívül sürgős szükségletek kielégítésére szolgálnak és így rendkívül nagy fontossággal is bírnak raja nézve. Ha már most az eladók, kik árúikért természetesen a lehető legtöbb pénzt szeretnék kapni, látják, hogy a vevők tömegére nézve mily mérhetetlen fontos a kínált árúk megszerzése, mennyire rá van az ez árúkra szorulva és mily magasra becsüli azok birtokát, nem lesznek hajlandók az árút oly olcsón odaadni, mint a milyen olcsón kellene akkor adniok, ha csupa olyan vevő volna a piacon, ki a kérdéses árúval bőven el van látva és annak megvételére nincs rászorulva. Így azután a vagyontalan tömeg szükségletei sürgős voltának a hatása az árhatárok felfelé tolásában nyilvánul. Hogy a szubjektív értékelmélet tételeiből folyó eme következmény mennyire megfelel a mai gazdasági élet tényeinek, legjobban mutatja, hogy aránylag azok a cikkek a legdrágábbak, melyek a nép legsürgősebb szükségleteinek kielégítésére szolgálnak és hogy a pékek, pálinkamérők, szatócsok stb., kik a szegény nép részéről fogyasztott cikket, hoznak forgalomba, a leggyorsabban szoktak meggazdagodni, bizonyítékául annak, hogy a sanyarú viszonyok közt élő nép szüksége mennyire emelőleg hat az árra.

Íme a szubjektív értékelmélet által hirdetett árelmélet, ha egész következetesen keresztülvisszük és nem riadunk vissza a következtetések leplezetlen levonásától, bebizonyítja, hogy a mai gazdasági életben létező vagyoni különbségek az áralakulást mennyire a vagyontalanok hátrányára befolyásolják. *A fentiekből ugyanis kitűnik, hogy a vagyonnak kevés kézben való összpontosulása mennyire kiszolgáltatja a vagyontalanokat a gazdagoknak, és hogy eme kiszolgáltatottság, mely abban nyilvánul, hogy a szegény rá van utalva arra, hogy a gazdagtól a nála levő mert a gazdag kezében termelt javakat a rendelkezésére álló csekély vagyoni erő végső megfeszítése mellett minden áldozat árán is megszerezze, természetesen csakis a vagyontalanok hátrányára befolyásolhatja az áralakulást.* Más szóval a szubjektív értékelmélet által felállított árelmélet bepillantást enged a mai gazdasági rendszer által teremtett osztályküzdelem lényegébe és megmutatja azt, hogy a felek gazdasági helyzete közt levő óriási különbségeknek mily mérhetetlen hatása van oly tereken is, hol eddig azt még alig észlelték. A szubjektív értékelméletnek az arra vonatkozó tanai tehát, ha azokat következetesen végig gondoljuk, oly nagy szerepet juttatnak az áralakulás terén az osztályküzdelemnek és a vagyonosok gazdasági hatalma érvényesülésének, mint előbb egy árelmélet sem. Ép ebben rejlik az új árelmélet realitása.

Ha már most végigtekintünk a fentiekben, és azok alapján igyekszünk megállapítani, hogy tehát mi tulajdonképp emez általános, az egész vonalon a gazdaságilag gyengéssel szemben folytatott kizsákmányolás oka, úgy nem lesz nehéz a feleletet megtalálni. *Azt csakis az individuális gazdálkodásban lehetjük fel.* Az individuális gazdasági rendszer az oka annak, hogy az áralakulás és az ezzel oly szorosán összefüggő jövedelemeloszlási jelenségek olyannyira a gazdaságilag gyengék hátrányára mennek végbe és a vagyontalanokat a gazdaságilag erőseknek oly magas fokban kiszolgáltatják. Az ember szükségletkielégítése és gazdálkodása ugyanis oly irányban alakul, a milyent annak egyrésztől a szükségletek, másrésztől pedig az ezek kielégítésére rendelkezésre álló javak szabnak. *Ha e javak termelése és forgalma a gazdaságoknak minden magasabb gazdasági kapcsolatban való egyesítése nélkül csupán az egyéni érdekek alapján történik, akkor az a körülmény, hogy az egyének különböző gazdasági helyzetüknél fogva különböző jelentőséget tulajdonítanak a javaknak, különböző sürgősen szükséglik azokat, és így különböző mértékben*

szorulnak egymásra, okvetlen függőségi viszonyt teremt a gazdaságilag gyengékre nézve és azokat épen ennél fogva a vagyonsoknak kiszolgáltatja. Habár a külső fizikai erőszak, melylyel régen a földesúr gazdaságilag szolgálatára kényszerítette a parasztot, megszűnt, a gazdasági erőszak, mely az előbbinél is erősebb és szívósabb, a fenti tanokból kifolyólag mindaddig nem fog megszűnni, míg individuális gazdasági rend uralkodik. Mindaddig a szegénynek a gazdag részéről való kizsákmányoltatása a gazdasági törvények kényszerítő erejénél fogva az értéktörvények érvényesülése következtében nem fog megszűnni, míg az individuális gazdálkodás tartani fog, mert mindig a javak korlátolt mennyiségét feltételezve, mindaddig a vagyontalanok függése semmi eszékkel, semmi jogi intézkedéssel vagy törvénnyel el nem törölhető.

A polgári közgazdaságtan természetesen, mint a termelési rendszer hátrányos következményeiről, úgy a jövedelemeloszlási és áralakulási viszonyok eme kedvezőtlen alakulásáról semmit sem tud, vagy talán inkább semmit sem akar tudni. Így Böhm Bawerk az áralakulásnak a vagyontalanok helyzetére gyakorolt kedvezőtlen hatásait legfeljebb távolról érinti, de az azokból folyó következmények veszedelmes voltára nem mutat rá. Worms pedig, ki a javak tömörülésének oly fontos törvényét kifejtette és így a minden csere köré fűződő kizsákmányolást már voltaképp megvilágította, e félelmes kép láttára arra az eredményre jut, hogy — risum teneatis — szociálpolitikai foltozgatásokkal igyekezzünk ezt a tömörülést ellensúlyozni. Az első kötetében oly szépen kifejtett és világosan beszélő törvényeiből azokkal ennyire ellenkező eredményeket állapít meg a másodikban. A hazai irodalomban létező egyetlen monográfia is óvatosan az útjából megy mindannak, a mi a szubjektív értékelmélet törvényeinek a gyakorlati élethez, annak céljaihoz és törekvéseihez való viszonyát érinti. Mindmegannyi bizonyítéka annak, mennyire téved Tugan Baranowsky, midőn azt akarja bebizonyítani, hogy a tudomány nem áll az osztályérdekek és osztályküzdelmek hatása alatt.

Valamely tudományos elmélet elfogadásának első feltétele annak belső meggyőző ereje. Ép ezért az, hogy milyen érték-elméletet fogadunk el, csakis ettől függhet. Jelen soraim célja nem is állhat abban, hogy a szubjektív értékelméletnek azért előbbre való voltát hirdessem, mert jobban mutatja a mai társadalom hiányait, mint bármely más értékelmélet. Ez egészen hibás okoskodás volna. Célom kettős volt. Először is az, hogy

a polgári közgazdaságtan részéről a szubjektív értékelméletből vont következtetések által a szubjektív értékelmélet ellen szocialista körökben keletkezett ellenszenv alaptalan voltát bizonyítsam. Másodszor pedig az, hogy kimutassam, mennyire meggondolandó, hogy a Marx-féle rozoga és a szocializmust inkább diszkreditáló, mint támogató értékelmélet helyébe, melyet már alig lehet tartani, nem volna-e célszerű a tárgyilagossabb alappal bíró szubjektív értékelméletet elfogadni.

A szocialista követelmények súlya kétségkívül nyer, ha a rozoga alap helyett a mai tudomány színvonalán álló elméletből folyó következmények támogatják azokat és a szocializmus a jövőben nem lesz tudománytalan, meghaladott értékelméleten alapulónak mondható. Véleményünk szerint Marx értékelméletének elejtésével a nagy gondolkodó szellemének nem ártunk, sőt az általa kifejtett tanoknak, melyeket hatalmas intuíció következtében a lángelme megsejtett, de objektíve bebizonyítani talán éppen szikrázó szellemének szenvedélyessége következtében nem tudott, megadjuk a szilárd alapot. Mindig vannak és kellnek olyan géniuszok, kik megsejtik a világban és az emberi életben létező nagy összefüggéseket, mielőtt azokat az emberiségnek objektíve bebizonyítani lehetséges volna. Sőt ha a tudományok történetében körülnézünk, inkább azt kell konstatálnunk, hogy kevésszer adatott egy-egy nagy gondolat lánglelkű megsejtőjének az, hogy teljesen alapozza is azt az épületet, mely az ő terve szerint, az ő magasreptű gondolkozása alapján fog épülni. Így van ez többé-kevésbé a tudományos szocializmussal is. Az életben érvényesülő nagy törvényszerűségek bebizonyítására oly értékelméletet állítottak fel, melynek gyengéit az ellenségeknek nem volt nehéz kitalálni, mert az élet tapasztalataival és a létező körülményeken alapuló dedukciókkal egyenlőképp ellenkezik. Az utódok igen érthetően a nagy mesterek minden gondolatmenetét tiszteletben tartva, máig ragaszkodtak e tanhoz, bár napról-napra inkább kellett tapasztalniuk, mennyire nehéz annak megvédése és mennyire gyengíti e tan pozíciójukat. Ép ezért, úgy hiszem, itt az idő komolyan megfontolni, vajjon csupán az azt megalapító nagy gondolkodók iránti kegyelet jogosulttá teszi-e az oly elmélethez való ragaszkodást, mely mai tudásunk állapota mellett már nem állja ki a bírálatot és így a szocializmus eszméinek inkább hátrányára van, mint előnyére.

Berlin, márczius hava.

Hevesi János.